

Аліна Джурило,кандидат педагогічних наук, доцент, старший дослідник,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

БЕЗПЕКОВА КУЛЬТУРА ЯК НОВА ОСВІТНЯ ЦІННІСТЬ

Актуальність проблеми. Сучасний світ характеризується безпрецедентним рівнем загроз для учасників освітнього процесу. Збройні конфлікти, терористичні акти, шкільні стрілянини, природні та техногенні катастрофи, кіберзагрози й психологічне насильство перетворилися на системні виклики, що безпосередньо зачіпають освітні інституції. За даними GCPEA та TRACE з 2020 по 2023 рр. було зареєстровано понад 11 тис. нападів на освітні заклади та випадків використання шкіл та університетів у військових цілях, в результаті чого постраждало понад 19 тис. учнів, студентів та викладачів у більш ніж 95 країнах. В середньому щодня відбувалося понад сім нападів на освітні заклади або випадків їх використання у військових цілях [1]. Американський Інститут досліджень шкільного насильства (K-12 School Shooting Database) фіксує понад 230 стрілянин у школах щорічно лише на теренах США [2]. В Україні від початку повномасштабного вторгнення пошкоджено або зруйновано понад 18% закладів освіти, 422 – знищено повністю, понад 4 тисячі – зазнали пошкоджень [3].

Наведені факти свідчать про те, що традиційне розуміння освітнього середовища як простору виключно академічного та особистісного розвитку є недостатнім. Вимоги сьогодення зумовлюють необхідність розглядати безпекову культуру як нову освітню цінність – фундаментальну складову якісної освіти, що передбачає цілеспрямоване формування у дітей, педагогів та адміністрації навичок безпечної поведінки, психологічної стійкості та здатності до дієвого реагування на надзвичайні ситуації. Проблема формування безпечного освітнього середовища набуває особливої гостроти у закладах дошкільної та загальної середньої освіти, де навчаються найбільш вразливі категорії здобувачів освіти.

Мета дослідження. Здійснити порівняльний аналіз державної політики щодо нормативно-правового забезпечення формування безпечного освітнього середовища в закладах дошкільної та загальної середньої освіти в умовах сучасних викликів, а також обґрунтувати концепт безпекової культури як нової освітньої цінності.

Результати наукових досліджень. Здійснений аналіз державної політики у сфері безпеки освітнього середовища в Україні та окремих країнах дав змогу виявити кілька принципово відмінних, але водночас взаємодоповнювальних підходів. Вітчизняне законодавство у сфері безпеки освітнього середовища зазнало суттєвої трансформації під впливом воєнного стану. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) закріпив поняття «безпечне освітнє середовище» як нормативну категорію – сукупність умов, що унеможливають заподіяння фізичної, майнової чи моральної шкоди учасникам освітнього процесу [4]. 7 квітня 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Концепцію безпеки закладів освіти» – стратегічний документ, що визначає основні напрями, принципи та механізми забезпечення комплексної безпеки в закладах освіти всіх рівнів [5]. 6 червня 2024 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про дошкільну освіту» (нова редакція), що набрав чинності з 1 січня 2025 року; окремий блок його положень регулює питання безпечного середовища та укриттів у ЗДО [6]. Ключовим практичним кроком стало запровадження Кабінетом Міністрів постанови про «Експериментальний проект щодо

посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану» (жовтень 2024 р.), яким передбачено введення інспекторів служби освітньої безпеки Національної поліції у до 3 000 шкіл.

На рівні ЄС формування безпечного освітнього середовища регулюється передусім Стратегією прав дитини на 2021-2024 рр. (EU Strategy on the Rights of the Child), прийнятою Єврокомісією в березні 2021 р., яка визначає забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей у закладах освіти як пріоритетне завдання [8]. У червні 2024 р. ЄС оновив свої Настанови щодо захисту дітей у збройних конфліктах (EU Guidelines on Children and Armed Conflict), включивши до них підтримку імплементації Декларації про безпечні школи [9]. Значущим кроком стало ухвалення Рекомендації Єврокомісії від 23 квітня 2024 р. щодо розбудови інтегрованих систем захисту дитини (Commission Recommendation on Integrated Child Protection Systems) [10]. Проект ЄС FRIENDS (2022-2025) сформулював Настанови з добробуту та психічного здоров'я у школах, які містять одинадцять рекомендацій для освітніх управлінців; дослідження в межах проекту встановило, що 1 з 10 учнів у країнах ЄС відчуває себе небезпечно у школі [11].

На рівні окремих держав-членів ЄС показовим є досвід Франції, де після атак 2020-2023 рр. запроваджено систему «Plan Vigipirate» у закладах освіти з трьома рівнями готовності; Фінляндії – оновлено Закон про базову освіту в частині психологічної безпеки учнів (2021); Польщі – Міністерство освіти запровадило обов'язкові програми з протидії насильству «Bezpieczna Szkoła» для всіх типів шкіл [12].

Ключовим законодавчим актом у сфері безпеки освітнього середовища США є «Двопартійний закон про безпечніші спільноти» (Bipartisan Safer Communities Act, P.L. 117-159), підписаний президентом Дж. Байденом 25 червня 2022 р. у відповідь на масове вбивство 19 учнів і 2 педагогів у початковій школі Робба (м. Увальді, Техас). Закон передбачає виділення понад 1 млрд доларів на програми шкільного поліпшення та психічного здоров'я, а також додатково 1 млрд доларів на програми безпечних шкіл за Розділом IV-A Закону «Про успіх кожного учня» (ESSA) [13]. Окремо документ зобов'язує заснувати Федеральний банк даних науково обґрунтованих практик шкільної безпеки та забороняє використання коштів ESSA для придбання зброї [14]. Закон утілює концептуальний перехід від суто фізичної охорони до системного підходу, що інтегрує зміцнення психічного здоров'я, профілактику насильства та розвиток позитивного шкільного клімату [15].

У Канаді, з огляду на децентралізовану модель управління освітою, питання безпеки шкільного середовища регулюється переважно на рівні провінцій. Провінція Онтаріо є лідером у сфері законодавчого забезпечення психологічної безпеки: у 2023 р. Міністерство освіти провінції затвердило оновлену «Директиву 169» (Policy/Program Memorandum 169), що встановила обов'язковий порядок підтримки психічного здоров'я учнів у всіх школах [16]. Провінція Онтаріо збільшила фінансування психічного здоров'я у школах до 114 млн канадських доларів на 2023-2024 н.р., що становить збільшення на 500% у порівнянні з 2018 р. [17]. Провінція Британська Колумбія реалізує «Стратегію психічного здоров'я у школах» (Mental Health in Schools Strategy), що охоплює безперервний спектр підтримки – від загальнопрофілактичних до спеціалізованих інтервенцій. Канадське товариство педіатрів у квітні 2022 р. опублікувало аналітичний документ з питань психічного здоров'я дітей і молоді [18], а в травні 2023 р. – позиційний звіт із рекомендаціями щодо забезпечення оптимальних результатів психічного здоров'я.

Турецький досвід ілюструє, як гострі кризові події прискорюють законотворчість у сфері освітньої безпеки. Після трагічного вбивства директора стамбульської школи ко-

лишнім учнем у травні 2024 р., а також масового нападу в школі провінції Кахраманмараш у квітні 2026 р. Міністерство національної освіти та Міністерство внутрішніх справ Туреччини провели екстрені наради з безпеки та оголосили про запровадження нових протоколів безпеки у всіх закладах освіти [19]. У рамках Дванадцятого плану розвитку (2024–2028) та Президентської річної програми на 2025–2026 рр. передбачено реалізацію 102 відповідних заходів у освітній сфері, включаючи систему раннього виявлення ризиків, засновану на координації між школами, сім'ями та правоохоронними органами [20]. Спільний проєкт МОН Туреччини та ЮНІСЕФ «Зміцнення добробуту та підвищення компетентності вчителів у сфері протидії знущанням серед однолітків» (2024) спрямований на підвищення кваліфікації педагогів у сфері профілактики цькування та насильства [21].

Японська модель безпекової освіти є унікальною у світовому контексті завдяки системній інтеграції готовності до надзвичайних ситуацій у шкільний навчальний процес. Правовою основою слугують Закон «Про охорону здоров'я та безпеку у школах» (School Health and Safety Act), Базовий закон про підготовку до стихійних лих (Disaster Countermeasures Basic Act) та Базовий закон про освіту (Basic Act on Education), що разом покладають на Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій (MEXT) відповідальність за формування державної політики у сфері безпекової освіти [22]. Концептуальна особливість японського підходу — постановка цілі, що виходить за межі самозбереження: зберегти не лише власне, але й «захистити оточуючих і розвинути компетентності для забезпечення безпеки суспільства» [23]. Ефективність цієї моделі підтверджена реальними подіями: під час землетрусу на півострові Ното в 2024 р. учні та місцеві жителі, які систематично проводили спільні тренувальні евакуації, негайно й скоординовано евакуювалися [24]. У березні 2026 р. МEXT оновив навчальну програму «Безпека життєдіяльності» (Life Safety Education) з урахуванням викликів цифрової епохи [25].

Висновки. У всіх досліджуваних країнах спостерігається виразна тенденція до розширення поняття «безпека освітнього середовища» — від вузько трактованої фізичної охорони до комплексної концепції, що охоплює психологічну безпеку, кіберзахист, психічне здоров'я та готовність до надзвичайних ситуацій різної природи. Це свідчить про формування нової освітньої парадигми, в якій безпекова культура виступає невід'ємною складовою якісної освіти. Спільною рисою ефективних національних стратегій є міжвідомчий підхід: скоординована взаємодія органів освіти, охорони здоров'я, поліції та громадянського суспільства. США, Японія та Україна демонструють різні моделі такої координації, проте усі вони спираються на розподіл відповідальності між рівнями управління.

Правові системи досліджуваних країн демонструють реактивно-превентивну еволюцію законотворчості: законодавчі ініціативи нерідко виникають у відповідь на трагічні події. Водночас японська та фінська моделі свідчать, що системна превентивна інтеграція безпекової освіти в навчальний процес є значно ефективнішою, ніж суто реактивне реагування. Ключовою освітньою цінністю, що поступово легітимізується на рівні національних законодавств та міжнародних документів, є суб'єктна безпекова компетентність — здатність учня до самостійного, критичного та відповідального реагування на загрози, що є значно ціннішим результатом, ніж пасивне дотримання інструкцій.

Україна в умовах воєнного стану демонструє прискорений і, певною мірою, випереджальний нормотворчий поступ: прийняті у 2023–2025 рр. нормативні акти сформували правовий фундамент для комплексної системи безпеки в закладах освіти. Імплементация найкращих практик ЄС, Японії та Канади щодо системного включення безпекової культури до змісту дошкільної та шкільної освіти є перспективним напрямом для подальших наукових досліджень і розробки педагогічного інструментарію.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Protecting Education in Insecurity and Conflict (PEIC). Attacks on Education: Global Data Report 2020–2024. Geneva: GCPEA, 2024. URL: <https://www.protectingeducation.org/> (дата звернення: 20.04.2026).
2. K-12 School Shooting Database. Annual Report on School Shootings in the United States. Center for Homeland Defense and Security, 2024. URL: <https://www.chds.us/ssdb/> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Лісовий О. «країна пережила ще одну важку ніч...» [допис]. Facebook. URL: <https://lnk.ua/gAtefcl0p> (дата звернення: 23.04.2026).
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.
5. Кабінет Міністрів України. Концепція безпеки закладів освіти : затв. розпорядженням КМУ від 7 квітня 2023 р. № 311-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-2023-%D1%80>.
6. Про дошкільну освіту : Закон України від 6 червня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
7. Кабінет Міністрів України. Про реалізацію експериментального проєкту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану: постанова від 31 жовтня 2024 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/bezpechne-seredovishche-v-zakladi-osvity-uriad-zatverdyy-eksperymentalnyi-proekt>.
8. European Commission. EU Strategy on the Rights of the Child (2021-2024) : COM(2021) 142 final. Brussels, 2021. URL: <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child>.
9. European Union. Updated EU Guidelines on Children and Armed Conflict. Council of the EU, June 2024. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>.
10. European Commission. Commission Recommendation on Developing and Strengthening Integrated Child Protection Systems in the Best Interests of the Child, 23 April 2024. URL: <https://commission.europa.eu/>.
11. FRIENDS Project. EU Guidelines on School Wellbeing and Mental Health. Eleven Recommendations for Policymakers, School Leaders and Educators, 2024. URL: <https://friends-project.eu/>.
12. Eurydice. Legislation Updates 2023. European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2023. URL: <https://www.european-agency.org/>.
13. Bipartisan Safer Communities Act : Pub. L. No. 117-159 (2022). U.S. Government Publishing Office. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/2938/text>.
14. Congressional Research Service. Education Provisions in the Bipartisan Safer Communities Act (IF12157). *Library of Congress*, 2022. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12157>.
15. Institute of Education Sciences. Evaluation of the BSCA Stronger Connections Program. U.S. Department of Education, 2023. URL: <https://ies.ed.gov/> (дата звернення: 20.04.2026).
16. Government of Ontario. Policy/Program Memorandum No. 169: Mental Health and Well-Being in Schools. Ministry of Education of Ontario, 2023. URL: <https://lnk.ua/omfNqtgeJ> (дата звернення: 21.04.2026).
17. Ontario Introducing Mental Health Education for Students. CBC News, 2023, May 1. URL: <https://lnk.ua/OfZbvsyf3> (дата звернення: 21.04.2026).
18. Canadian Paediatric Society. Child and Youth Mental Health: Policy Brief. Ottawa: CPS, 2022. URL: <https://cps.ca/>.

19. New Turkish School Security Measures Reshape Daily Routines for Families. Türkiye Today, 2026, April 20. URL: <https://www.turkiyetoday.com/>.

20. Eurydice Network. Ongoing Reforms and Policy Developments – Türkiye. EACEA, 2026. URL: <https://lnk.ua/JrGp47O2m> (дата звернення: 21.04.2026).

21. Eurydice Network. National Reforms in General School Education – Türkiye. EACEA, 2026. URL: <https://lnk.ua/ivTmCKNfs> (дата звернення: 21.04.2026).

22. Suzuki A. et al. The Japanese Educational System as an International Model for Urban Resilience. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18, No. 11. 5794. DOI: 10.3390/ijerph18115794.

23. Government of Japan. How Disaster Preparedness Education Builds the Ability to Protect Lives. Highlighting Japan, December 2025. URL: https://www.gov-online.go.jp/hlj/en/december_2025/december_2025-04.html.

24. Japan: Disaster Preparedness Education Enables the Protection of Lives. PreventionWeb: UNDRR, 2025. URL: <https://lnk.ua/ZJ6uRUQBy>.

25. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Japan (MEXT). Revision of the Life Safety Education Curriculum. Tokyo: MEXT, 2026. URL: <https://www.mext.go.jp/> (дата звернення: 21.04.2026).